

خەندى ژينگىيى (ئىكەل-ژى)، بى نموونى چىند شيعىرىكى (دلاور قىرداغى).. ھىينى كىمال مودىمىد

خەندى ھىسەنگاندن بى باش و خراپى شتىكى، لىسار بىنىماي پىوانى،
نىك بىشەو-يىكى ھىسەمكى و نازانستى، بىكۇ بى شەوازىكى زانستى و
مىنتىقى پىوانى بى شتىكان دىكات. ئىگەر سىرنىجىك بىخىندى سىر
خەندى ژينگىيى خۇدى ژينگى مانا يى سىروشتى دىورۇبىرمان دىگىندىت،
بىمام لىردا ژينگى بى واتىيىكى تر خىت بىخىندى بىرپىرسىار واتى
شتىكانى ناو ژينگى پارىزگارى لى بىكىت، وىك چىن جىستى مىرق لى
چىند بىشەك پىكھاتوو، ئاواش شتىكانى ناو سىروشت پىيىتى لى بىشى
جىاواز، گەر يىككىيان لادىن ناشرىن دىبىت، سىماكى ناىك دىبىت،
لى خەندى ژينگىيى شاعىر، كى باسى جوانى گوىىك دىكات، تىنيا
شەوكمەن نىشان دىدات لى ووى جوانى باكى بىو نىيى، ناو-يىكى
چىند بىرپىرسىار نىيى، لىردا تىشەك دىخىندى سىر ئىو ئاستىيىكى
مىرق لىگى سىروشت ھىيىتى، بىنموونى شاعىر دلاور قىرداغى يىككى،
لىوانى بى ئىكەل-ژى شيعىرى نووسىوو، بىستىنىوى پىيىندى نىوان
سىروشت و مىرق بىيىكىو.

بىگومان ھىچ تىرىك بى زار-وى نابىت، واتى دىبىت سىرتا
زاراوىكى ھىبىت بى ئىوى بىناسىت.
“خەندى ژينگىيى (ئىكەل-ژى) لى ووى زاراوى، خەندى ئىكەل-ژى
زاراوىكى ئىنگلىزىيە، وشى (ئىكەل-كرىتىزم) (Ecocriticism) بى
بىكارھاتوو، لى لايىن (ارنىست ھايگل) زىندى ورناسىكى ئىمانى بوو.
لى سالى (۱۸۶۶).” (سىران مامند عبد اللەھ ، ۲۰۲۲ : ۶۰). چىند
دىستىواژىكى تىرىش بى خەندى ژينگىيى بىكارھاتوو، وىك:
لىكىنىنى وى كىلتوورى سىوز، شيعىرىيىتى ژينگىيى، خەندى ئىدبى
ژينگىيى، خەندى سىوز. چىمكى خەندى ئىكەل-ژى، وىكو زىربى چىمكى
و زاراوىكانى تر، لى بوارى زانستى مىقايىتىكان، بى جىاواز
پىناسى بى كراوى، ئىمەش بى فرىبابىتى دىگىنىتىو. “مايكل برانش”
(لىو كاتى، كى خەندى ئىكەل-ژى ھىو-يى ناساندنى خى دىدات، لى
ھىمان كاتدا فرىجىيىكانى لى خۇندىنى وى ژينگىگى رايدا وى
ھىناو-تى ئاراوى، كى ھىندى جار زىر لى يىكتىرىو-و (دوربن) (فواد

سره‌دانی ځنډی ټیکه‌ل‌ژی، ځنډی ژینگه‌یی هر واک هه‌موو تیر‌کانی تر، ئه‌ویش واک زانسته‌ک د‌رکه‌وت، ځی له ناو بواری ځنډا بڼیوو. "ځنډی ژینگه‌یی له سره‌تاکانی نه‌و‌د‌ک‌انی سه‌د‌ی ابردوو د‌رکه‌وت." (ق‌ر‌داغی، ۲۰۲۰: ۳۴). به‌ش‌و‌ی‌کی‌گشتی ژینگه‌ناسی، "ئ‌و زانسته‌ی له په‌یو‌ندی‌ک‌انی نه‌وان گیانه‌به‌ران و سروشت و له لای‌کی‌دیکه‌شو له کاریگه‌ری و په‌یو‌ندی نه‌وان گیانه‌به‌ران د‌که‌له‌ت‌و." (زینب منصور حبیب، ۲۰۱۱: ۵۰۴)، چونکه هیچ شته‌ک نیی، له ناو سروشتدا گ‌ر په‌یو‌ندی نه‌به‌ت، به‌ی‌که‌و هه‌مویان له د‌وروستی په‌کتر د‌سو‌ند‌و، به‌شو‌ی‌جیاواز.

په‌یو‌ندی نه‌وان مر‌ف و ژینگه: "په‌یو‌ندی‌کی به‌ه‌ز له نه‌وان مر‌ف و ژینگه‌دا ه‌ی، ئ‌م په‌یو‌ندی‌ش به‌سه‌ر‌تایی هاتنه‌ سه‌ر‌ز‌وی مر‌ف د‌که‌له‌ت‌و. که هه‌سه‌وکه‌وتی له‌گ‌ه‌ په‌که‌له‌ر‌ک‌انی ژینگه‌یی د‌وروب‌ری ځ‌یکردوو، توانیو‌ی‌تی سوود له د‌رام‌ته ساده و ساکار‌ک‌انی ژینگه‌ی سروشتی ځ‌یبه‌نه‌ت." (مهدی أحمد محمود، ۲۰۲۲: ۲۹۹)، چونکه بوونه‌و‌ر‌ک‌انی نه‌و‌ز‌وی هه‌میش له‌گ‌ه‌ ی‌که‌دا، له په‌یو‌ندی دانه، مر‌ف‌یش به‌سوود و‌رگرتن له سروشت، هه‌ست و مه‌به‌سته‌ک‌انی ته‌دا د‌بڼه‌ت‌و.

له‌ره‌دا د‌مانه‌وت، شیعری ټیکه‌ل‌ژ بڼاسینین، لای شاعیران یاځ به چ‌شو‌واز‌ک و گ‌شه‌نیگای‌ک له شیعری سه‌وز یان ژینگه‌یی باسیان له‌و‌کردوو.

"شیعری ټیکه‌ل‌ژی یا شیعری سه‌وز، ناشکرای ه‌ر له که‌نه‌و سروشت بوو، به سه‌ر‌چاو‌یک له سه‌ر‌چاو گ‌وره‌ک‌انی شاعر، شاعیران ئیلهام و هه‌سته‌کانیان له سروشت و‌رگرتوو، ته‌که‌ی سروشت بوونه. به شو‌ی‌کی مه‌جازی به ځ‌ر و مانگ و ئه‌سته‌ر و د‌ریا، ... ووچوونه واک ځ‌زه‌نه‌یک چاویان له‌کردوو." (ق‌ر‌داغی، ۲۰۲۰: ۳۷)، چونکه سروشت سیفات‌کی گ‌ه‌که له ځی هه‌ده‌گرته، مر‌ف به ځی په‌که‌ش د‌کات، تا جوانی‌ک‌انی ته‌دا بد‌زه‌ت‌و، مر‌ف د‌ و ئه‌قه‌ی به سروشت د‌که‌ته‌و، ه‌ر به‌ی‌ش چ له شاعر به‌ت، یان د‌قه‌کاندا هه‌سته‌ک‌انی له سروشت و‌رد‌گرته. دلاور ق‌ر‌داغی واک ی‌که‌ک له شاعیر ټیکه‌ل‌جیه‌کان د‌ته په‌شو، به ئا‌سته‌یک کار د‌کات، سروشت و ژینگه و مر‌ف، گیانداران به‌ی‌که‌و، د‌به‌سته‌ت‌و. شیعری ټیکه‌ل‌جی، که چیر‌کی په‌یو‌ندی نه‌وان ئینسان و د‌وروب‌ر د‌که‌له‌ت‌و، به چاوی نه‌و سه‌رنجی گ‌زوگیا و کرم و مه‌رووش د‌دات. دلاور ق‌ر‌داغی به زمان‌ک د‌نووس‌ت، ه‌ر د‌ته‌یت به ئ‌و خو‌قاو شیعری په‌بنووس‌ت. به‌و زمانه‌ ناسک و نه‌وان و با‌ی، شیعری ټیکه‌ل‌جی د‌نووس‌ت، به‌ی

دوای خوځندنوۍ دی دیوانه کی، هست دکه یت دل ځانتریت له جاران،
مرقد ستر، ئاژد ستر، ژینگه د ستر و سړوشتد ستریت له جاران.

نمونۍ یکه له شیعری (ه ند څه ند د قیق)، له ژر ښایي
ځنۍ یی ئیکه ژیدا

هو موو شت باش
گو و بږد و با ند د څشن
هرم نیو فرسه ځی د و
به پکه نین
چ پل مان نیی
دوو پلک تریف مان له پشه و ماو
نر مان د گات و
سوار به ل م که د بین و دین.
کک وتی چ کک کان د کم
چوار به چواردور و
خوار ژووری څمدا د گگم و
به ئاماژۍ د ست.
ت بیان د گگنم:
شو ند کی جوان شک د به م به خو ندن
پل پل به قو گگی په له ت م و
د جریو نن: له کو؟
به چرپه پ بیان د م:
با به ین پکه و ... ورن له گم

به حوشۍ پشته و دی د م. ۴۷ ل ل و له و باران.

ل ل دا شیکردنه و یکه ل ل ژی به ئ م شیعره ی ق ر داغی
د ک ین، هر وک له س ر تایی شیعره که به سړوشت و با ند د ست
پده کات، که د څشن، شاعیر مرق و بوون و ور کانی که به
نق ین یاخود به گیانن. له یکه باز نه و سیست می ژینگۍ یی که ی
کردوون ت و و د ینرخنت. شاعیر به چاو کی د ستان و ی کسان س یری
ژینگ و مرق د کات، وک: گو و بږد و با ند و تریف ل بیان ورد
د بت و، له یکه ئاستدا د یانینت و به ئ و ی شای نی ی کسان ی
بن. با ند ځ حدار، گو و بږد و پلک تریف به ځن. شاعیریش
به شایستۍ د زانن، مافی ی کسانیان په بدات، وک: (دوو تریف مان
له پشه و ماو نر مان د گات)، به شه و ی که نا است و څ
ئاماژۍ به څرگتن. قس ک ری نه و د ق ک، ځی له دوای دوو پلک

تریف داناو و چووت یزک و، وک ئمان یزبان گرتوو و تاکو
 بچن ناو بللمک و ببن، شاعیر دوو پلک تریفی ل پش خیم و
 داناو و خیش ل یزدا وستاو، تاکو سربان بگات. ئم
 شوازکی دربینی ئیکل ژیمان نیشان دات. پلک تریف، ک
 ئندامکی نو سروشت. ماف و یسانی ب هموو بوون و رانی
 جیهانی داو. یاخود بردنی چلک ب ناو حوشی پشتوی د ب
 م بستنی خوندن و فرکردن، شاعیر یسانی پاراستوو ل نوان
 زینگ و سروشت و مرثی، دبت و سیل یک ب ئوی گیانداران و
 باند کانش بخون و فربن.

۲. نمون یکی تری شیری ب ناوی (ناخودا)

چرپاندمان: ل کام گستاندا ب دوی ئو پست چیه قشم یدا
 بگین
 تا نامی ک ترکانمان بدات و
 گم ب منا جنو فرشکان ببخشین!
 لم ئامبلانس دا من و ت دوو نوو سی هور بروسک ل دراوین
 چ چ خوئمان ل بر دوا و
 جستمان قرچ قرچ دسووت
 ک ناریدی خاینکان دن و
 ل خی سووری برینکانمان داد نیشن
 بای دنیای قفز ب یک دک
 ک شش لکان دن و
 مژووی قووقانندن موتا دک
 هنگ خلکان دن و
 لای پپوولکان بوختان ب دمی گوکان نوو هدد بستن
 چ ک سیخوکان دن و
 جریو ل دخیلی دزراوی منداا ئیفلیجکان
 پاش کوت دک
 (ئای کاپتن... دترسم... ژک ل تینووانا بخنکین!) ۷۲_۷۳ ل ر و
 ل و باران...

۲. شیکردنه و یکی تر ب شیری ناخودا، هر نووسرک و شاعیر ل
 دایک بووی سردد مک و زینگ یکن، ئمش هکارک، ب ئوی بیر و
 م بستکانیان، ل و کاتوو ههههههه. شاعیر کووی سردد م ک
 خیتی، قرداغی لم شیردا ب هههه و مز سیف تکانی مرثی
 دخات پاه باند و گیانداران و سروشت. شاعیر و نایک
 بکاردن، وک مندا سیف تی جنو فرشتنی نی، نابت مندا

ئاوا بټ، شاعیر دټ سوود لټ گیانداران وټردټ گرت دټ یبټ ستټ وټ
 بټ مټ وټ. گیاندارټکی ناو سروشت وټردټ گرت، کټ گمټ گمټ دټ کات، بټ
 شوټنگرتنټ وټی جنټ وټفرټ شتنی منداټ. سیفټ تی کټ تر ئټ داتټ پاټ منداټ،
 هی منداټ یش ئټ داتټ پاټ کټ تر. لټ دټرټکی تردا، نټ وټ س ئټ گټر
 بروسکټی لټ بدات، دټ مرټ. شوټنی مانټ وټی نټ وټ سټکان کټ ناری
 دټ ریایټ، شاعیر ئټ وټ گوتارټ جا بټ کټی بټ، مټ بټ ستی لټ چ بټ،
 بټ کاردټ هټ نټ. خټ یان بټ دوو نټ وټ س نیشان دټ دن. ئټ مټ ش نیشانټ یټ،
 بټ ماندوو بوون وټ شټ کټت بوون وټ ژیانی بټ بټ رټ وټ نټ ماوټ. درټ ژرټ بټ
 قسټکانی دټ دات، سیفټ تی مرټق له باټ ندټ وټ گیانداراندا دټ چټ سپټ نټ.
 وټک: (کټ نارییټ خاینټکان، کټ لټ شټره شټ لټکان، هټ نگټ خټ لټکان،
 چټ لټ کټ سیخوټکان)، شاعیر سیفټ تی گیانداران ناخوازټ، بټ مرټق،
 بټ کو سیفټ تی مرټق دټ خوازټ بټ گیانداران. کټ نارییټکان ئازادن،
 ئټ مټ ئاماژټ یټ بټ ئټ وټی کټ ئټ مټ باټ ندټ یټ قټ دری ئازادی نازانټ.
 کټ شټرټ شټ لټکان، ئاماژټ یټکی ترټ، کټ شاعیر مټ بټ ست وټ ئامانجټکی
 تری هټ یټ، یاخود هټ نگ سوود لټ گوټ دټ بینټ، کټ چی دټت بوختان بټ
 دټ می گوټ دټ کات. جریووټ سیفټ تی چټ کټ یټ، دټت لټ دټ خیلټی دزراوی
 منداټ ئیفلیجټکان زټ خیرټ دټ کات. شاعیر لټ ژینگټ یټ کدایټ،
 پټ یوټ ندی مرټق وټ سروشتی بټ یټ کټ وټ گرټ داوټ. لټ مټ شاعرټ دا کټ
 بټ شټکی قټ سیدټ کټ یټ، لټ سای ۱۹۹۲ لټ سلټمانی نووسراوټ، شاعیر
 مټ بټ ست وټ ئامانجټکی تری لټ پشت بووټ، بټ یټ بټ مټ وټ ئاماژټ
 بټ ستیتټ وټ بټ سروشت وټ ژینگټ.

پټ یوټ ندی بټ هټ ز هټ یټ، له نټوان ژینگټی سروشت وټ مرټق، چونکټ له
 ناو یټ کدانټ هټر ئټ وټ ش وا دټ کات مرټق خټی له ناو سروشتدا
 ببینیتټ وټ.

“خندټی ژینگټی مامټ لټ گټ پټ یوټ ندی زیندووی نټوان ئټ دټ ب وټ
 ژینگټی سروشتدا دټ کات، وټ بټ مټ شټ وټ یټ تټ گټ یشتنټکی قوټ تر لټ
 کارلټکی نټوان هټ ردوو زمان وټ ژینگټ لټ ئټ دټ بدا دابین دټ کات.
 خندټی ژینگټی وټک بوارټکی مټ عریفی دټ وټ مټ ند، چونکټ یارمټ تیمان
 دټ دات له ټووی تیگټ یشتن وټ هټ سټنگانندن بټ ئټ دټ ب وټ هټر شتټکی تری
 ناو دټ ق. ئټ دټ بی کوردیش هټ کټ وټووټ بټ ئټ وټی ئټ دټ بی ژینگټی لټ سټر
 جټ بټ جټ بکرټ. خندټی ژینگټی وا لټ مرټق دټ کات بټ دووربینیټکی
 سټ وزټ وټ بټ وانټتټ ژینگټ، خندټی ژینگټ بټ دواي ژینگټ یټ بټ نمونټ:
 هټر کام لټ گټ شټی خټزان وټ دانیشټوان وټ پیسبوونټ ژینگټ یټ ش، کټ
 بټ هټ یټ وټ سټرهټ دټ دات.” (ملکټ ئټ حمټ د، ۲۰۲۲: ۳). کټ واتټ، ژینگټ
 کټ کټکی بټ رچاو دټ بینټ، مرټق تټ دا هټ ست بټ خټی دټ کات، بټ رپرسیار
 دټ بټ لټ وټ شانټی کټ لټ ناو سروشت وټ ژینگټ دا هټ یټ.

گرینگی ځنځی ژینگځی، چندان ځنځی گر گرینگی ژینگځیان لځرچا وگرتوو، لیځمارکس(leomarks) و ځایمځند ویلیامز (Raymond Williams) (دواتر بوو، زاراوځیک لځ بواری ئځدځدا ځځی بینی، پځشر مځترسیځکانی ژینگځ ئاوا بځوونی دیار نځدځکځوتن، وځک ئځوځی ئځستا هځی، کارځساتی سروشتی و مرځقی لځ ناو بردن، سوتاندن، تځکدان، هځتد. (ملکځ ئځحمځد، ۲۰۲۲: ۳). چونکځ ژینگځ بځردځوام له گځان دایځ، شتی نوځ تځدا ځوودځدات، بځام سروشت ځی نوځ دځکاتوځ، ئځگځرچی چندان کارځساتیش ځوودات، سروشت جوانیځکځی له دځست نادات، لځ وانگځی نووسځرو فځیلځسوفځکانیش گرینگی پځدراوځ، ځنځی ژینگځی وځک تیځرځک چاوی لځ دځکرت، زانستځکیش له بځهای مرځق، لځ گای ژینگځ هځناسځ هځده مژین و ئځکسجینمان پځ دځبځخشځت.(Stephens 2011: 1). کځواتځ ژینگځ دځبځت بځ چاوځکی پځ له بایځخ و گرینگ چاوی لځ بکځین.

لځ کځتایدا بځمان دځردځکځوت، کځ پځیوځندی نځوان ژینگځ و سروشت و مرځق و گیانداران هځمیش ځځځځیان هځبوو، ئځمځش بځهای هځبوونی سیفځت و ئاماژځکان، کاتځک لځ گای سوود وځرگرتن له سیفځتځکانی سروشت بځ مرځق یاخود بځ پځچځوانوځ، سیفځتی مرځق بځ گیانداران و سروشت، هځر وځک لځو دوو نموونځیځی کځ ئځماژځمان بځ کرد، هی شاعیر دلاوځر قځرځداغی یځکځکځ له شاعیرځ ئیکځلځجیځکان.

هځینی کځمال موځمځد

قوتابی قځناغی چوارځم/ بځشی زمان و ئځدځبی کوردی زانکځی سځران

سځرچاوځ:

1. سځران مامند عبداللّٰه، (۲۰۲۳)، ځنځی ئیکځلځژی له شیعی هځوچځرخي کوردیدا، بځ نموونځی شیعره کانی شځرکځ بځکځس و سځباح ځنجدځر، نامځی دکتځرا، کځلځژی زمان، زانکځی سځلځحځدین، هځولځر.
2. مهدی أحمد محمود، (۲۰۲۲)، ځنځی ژینگځی لځ شیعی هځوچځرخي کوردیدا، زانکځی ځاپځځین، کځلځژی پځروځردځ قځلځدزځ، بځشی کوردی،
3. دلاوځر قځرځداغی، (۲۰۲۰)، لځرځو لځو بځاران، دووراودوور هځتاو، چاپی یځکځم، تاران.
4. پ.ی.د. فواد ځشید موځمځد، (۲۰۱۸)، شیعی وځسځتنامځی

زوی، کژا ئحم، د، لبر شنای خن ی ئیک لژیدا،
کل لژی پرورد، بشی زمانی کوردی، زانکی
ساح دین. گفاری زانکی اپین سا ی پنجم، ژماره ۱۵
کا نوونی یکم.

5. نوسند: انیس ملکیان، اکولوژی Ecology، بوم شناسی، مکتب
شیکاگو، نظریه دواير متحدالمركز، جامعه شناسی، شهری،
ارگانيسم اجتماعي.

6. گفاری کوردستانی نو، پ.ی.د. ملک ئحم، د، خن ی ژینگ یی
وک بابازکی خن ی سربخ پنجم، ۲۹۲۰۲۲

7. Environmental criticism for the twenty _first
Stephens le menager, Teresa shewry, and ken _century
.hiltner. 2011, n'w york